

KAZIMIERAS PAKALKA

D. POŠKOS ŽODYNO GENEZĖ IR LIKIMAS

Dionizas Poška (apie 1757–1830 m.) buvo ne tik žymus poetas, bet ir geras žodyninkas, etnografas. Jis suprato naujo lietuvių kalbos žodyno reikalingumą ir ne kartą apie tai raše. 1821 m. kvietė Vilniaus universitetą susirūpinti Lietuvos istorijos, lietuvių kalbos žodyno ir gramatikos rašymu (Poška, 1959, 271). Poška manė, kad neįmanoma parašyti geros gramatikos, kol neturime tikslaus žodyno. Žodynas esąs kalbos fundamentas (Poška, 1959, 489). Poška ieškojo, kas galėtų tokį žodyną parašyti. Nerađes rašytojo, pats senatvėje ēmėsi žodyninko darbo. Jo leksikografinei veiklai pritarė kiti žemaičių literatai. Lenkų – lotynų – lietuvių kalbų žodyną, kaip nurodo tituliniame lape, jis pradėjo rašyti 1825 m. kovo 8 dieną.

Pats autorius žodyną pavadino „Słownik języka Litewskiego, Polskiego i Łacinskiego“. Iš tikrujų žodynas yra lenkų – lietuvių – lotynų kalbų.

1825 metus M. Brenšteinas (1874–1938) laiko data, kai Poška žodyną pradėjo rašyti į „śvarraštę“ (Brensztejn, 1934, 20–21). Prie tokios išvados Brenšteinas turbūt priėjo remdamasis L. Jucevičiaus (1813–1846), gerai pažinusio D. Pošką, teiginiu: „O visas savo darbaus gyvenimo valandėles jis skyrė rašyti Lietuvių kalbos žodynui“ (Jucewicz, 1837, 23). Jucevičiaus teiginį patvirtino ir pats Poška „Žodyno medžiagoje“ (Notose). Jis raše: „Darant tą žodininką, daug darbo turėjau – Pats savo ranka rašiau ir perrašinėjau“ (Poška, 1959, 199).

V. Maciūnas mano, kad Poška atliko žodyno parengiamuosius darbus jau prieš 1825 m. „[1825] turbūt tik pradėjo perrašinėti jau iš seniau rinktą žodyno medžiągą, nes sunkiai būtų patikima, kad senas žmogus per penkerius metus ligi mirties būtų ištengęs parašyti tokį stambų (daugiau kaip 2000 psl. rankraščio) žodyną“ (Maciūnas, 1981, 31).

Poška turėjo tikslą į rengiamą žodyną įtraukti kuo daugiau žodžių. Žodyną Poška lygino su girią: kaip didelėje giroje turi rasti visokių medžių, taip žodyne – kiekvieną norimą žodį. Žodyno titulinio lapo antroje pusėje pateikė tokį savo sukurtą ketureilį:

Ta giria aptur tikrą vardą gero miško,
Kad rand kiekvieną medį, kurio reik ir ieško:
Taip ir mūsų žodininks, noriu, kad toks būtų,
Kad rastų kožną žodį, kurio kas ieškotų (Poška, 1959, 87).

Savo žodynui lenkiškų žodžių registrą jis ėmė iš S. B. Lindės šešiatomio „Słownik języka polskiego“ (1807–1814).

Susipažinęs su Lindės žodynu, Poška suprato neprilygsiąs Lindei. Todėl antraštiname lape parašė tarsi savotišką kuklų pasiteisinimą:

Lindė parašė lenkams puikų žodininką,
Vertas garbingo vardo gero raštininko,
Bet ant dabar rašomo tars ne vienas vaikis:
At, nei šiaip, nei taip pačė žemaitis palaikis (Poška, 1959, 85).

Žinia apie rašomą Poškos žodyną, kaip pažymi Brenšteinas, veikiai pasklidą tarp Poškos bičiulių: poetas S. Valiūnas (1789–1831) sukūrė literatūrinį laišką (Valiūnas, 1957, 293–294). Tame laiške Valiūnas entuziastingai rėmė Poškos žodyno sumanymą ir davė rašančiam žodyną reikšmingų patarimų.

Garsas apie Poškos žodyną plito Vilniaus universitete. Šio universiteto profesorius J. Loboika (1786–1861) apie Pošką ir jo žodyną informavo N. Rumiancevą. Mat Loboika 1825 m. buvęs nuvažiavęs Žemaitijon norėdamas pamatyti Poškos žodyną (Maciūnas, 1981, 32).

Poška nebaigė žodyno rašyti. Per penkerius metus parašė daugiau kaip pusę, iki lenkiško žodžio „sianie“. Poška, dar nebaigęs rašyti žodyno, galvojo apie jo spausdinimą. Tai rodo žodyne įdėta pastaba spaustuvei („Przestroga dla drukarni“), kur Poška pataria spausdinant panaudoti tokius spaustuvės ženklus, iš kurių skaitytojas matytų skirtumus tarp atskirų kalbos dalių (Słownik..., I t., 163, 671).

Poška, sunkiai sirdamas, rūpinosi savo rankraščių ir žodyno likimu. Testamente visus lietuviškus rankraščius paliko Kajetonui Nezabitauskui (1800–1876). Paskutiniame lenkiškai parašyto testamento punkte raše: „Noriu, kad mano lietuviški rankraščiai, kokie bus rasti, būtų perduoti Gerb. Kajetonui Nezabitauskui, gyvenančiam Lenkų karalystės Varšuvos mieste ir besidarbuojančiam lietuvių kalbos labui“ (Poška, 1959, 672–677).

Testamentą vykdyti pavedė velionės žmonos Uršulės broliui Vincentui Sosnovskiui, Rusijos kariuomenės papulkininkui (Brensztejn, 1934, 17). Kaip matysi me iš tolesnés žodyno istorijos, jis Poškos testamento neištesėjo.

Laimingas likimas lémé, kad Poškos žodyno rankraštis, ne kartą paskelbtas dingusiu, po ivairių klajonių pasieké mūsų laikus. Žodyno rankraštis perėjo daugelio žmonių rankas. Žinoma, tiksliai pasekti jo kelione trūksta duomenų.

Apie Poškos lietuvių kalbos žodyną pirmą kartą paskelbė Jucevičius 1837 m. išleistoje knygelėje „Ištraukos iš naujujų lenkų poetų ir keli žodžiai apie lietuvių kalbą ir literatūrą“ (Jucewicz, 1857, 23).

Tas faktas pakartojamas ir šios knygos nežinomo autoriaus recenzijoje – „Naujas kūrinys“ (Magazyn Powszechny“, 1837, 229).

Periodinio leidinio „Magazyn Powszechny“ redakcija dėl Poškos žodyno rankraščio pridėjo tokį prierašą: „Iš patikimų šaltinių sužinojome, kad šis rankraštis, testamentu užrašytas Kajet. Nezabitauskui, turėjo būti šiam pasiūstas dar 1830 metais, bet nenumatytos aplinkybės ši rankraštį sulaikė Kaune, advokato [Jugevičiaus]

rankose. Būtų pageidautina, kad rankraštis pasiektų savo paskyrimo vietą, nes tai būtų įvykdyta a. a. autoriaus paskutinė valia, o lietuvių – žemaičių literatūra, be abejo, tik turėtų naudos“ (Jucevičius, 1959, 667).

Tolesnei Poškos žodyno istorijai davė šiek tiek duomenų rankraštinės lietuvių kalbos gramatikos autorius Juozas Čiulda (1796–1861). Jis savo „Trumpuose metmenyse apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles“ rašė apie Poškos žodyno rankraščio likimą. „Čia paminėtą žodyną kai kurie nori laikyti tik išivaizduojamu, bet tai neteisinga. Nežinau, kaip pats žodyno autografas pateko į Kauną, visiškai nemokančiam žemaitiškai. Iš jo ir aš buvau pasiskolinęs keliolikai dienų. Žodynas buvo dviejų stambių tomų in 4° minori nuo raidės A iki P imtinai, trijų kalbų; lietuvių – lenkų ir lotynų. Norėjau jį išsigyti, bet kaina 18 rb. sidabru anuomet man buvo per aukšta. Po nelaimingos, atvirai kalbant didžiausiam skurde, vienatvėje ištikusios Jurgevičiaus mirties, tiek visi jo daiktais, tiek ir šis rankraštis nežinia kur dinga. Ir, atrodo, žuvo visam laikui“ (Jurgutis, 1960, 25).

Čiulda mėgino Poškos žodyną vertinti: „Nors ir būdamas dviejų tomų, žodynas, mano nuomone, apėmė gal tik pusę tomis raidėmis prasidedančių žodžių. Tai darbas ne vieno žmogaus ir netrumpampalaikis (Jurgutis, 1960, 25).

Su Poškos žodynu Čiulda buvo geriau susipažinės negu kiti. Savo gramatikos „Trumpi metmenys...“ šeštame skyriuje „Apie žemaitiškų eileraščių rašymą“ rėmësi Poškos žodyno eiliuotais pavyzdžiais (Čiulda, 70–72).

Čiuldos teiginys, kad Poškos žodyno buvo du tomų nekelia jokių abejonių. Ir mūsų laikus pasiekė du žodyno tomų. Pirmas tomas apėmė: A – Oziębło (1116 psl.), antras tomas: Oziębło – Sianie (969 psl.). Visas rankraštis 2040 psl. Nežinia, kodėl Čiulda nemini Poškos žodyno dalies R – Sianie. Gal Čiulda apsiriko nurodydamas žodyno apimtį pagal raides, gal ne visą žodyno rankraštį Jurgevičius skolino Čiuldai. Pats Poška žodyną skirstė ne tomai ir puslapiais ar lapais, bet arkusais. Visas rankraštis sudaro 255 arkus. Viename arkuse 4 lapai.

Domėjosi Poškos žodynu, kaip ir apskritai lituanistika, lenkų kalbininkas J. Karlovičius (1836–1903). Studijos „Apie lietuvių kalbą“ skyriuje „Lietuvių bibliografijos bruožai“ davė žinių apie Poškos žodyną. Karlovičius rankraščio nematė. Tenkinosi pakartodamas Jucevičiaus ir Čiuldos duomenis apie Poškos žodyną.

Pats Karlovičius nurodė, kad susipažinti su Čiuldos gramatikos „Trumpi metmenys...“ spaudai parengtu rankraščiu jam davės Vilniaus knyginiinkas J. Zavadskis (Karłowicz, 1875, 226–227).

Karlovičius, ištiesai pakartodamas Čiuldos informaciją, praleido faktą, kad Poškos žodyną iš Jurgevičiaus pirkti norėjo pats Čiulda. Kaip pats Čiulda rašė, su Jurgevičium jis nesulygo dėl žodyno kainos.

Karlovičiaus nuomone, žinias apie Poškos žodyno kelionę į Kauną pateikė Jucevičiaus knygelės „Ištraukos iš naujujų lenkų poetų...“ anoniminis recenzentas. Iš tikrųjų ne recenzantas, bet pati „Magazyn Powszechny“ redakcija paskelbė, kad Poškos rankraštis atsidūrė Kaune.

Tolesnį Poškos žodyno likimą, nenurodydamas šaltinių, atskleidė K. Jokantas (1880–1945), rašësis slapyvardžiu A. Miškonis (Miškonis, 1905).

Poškos žodyno rankraštį, Jokanto liudijimu, rado A. Juška (1819–1880) kažin kokiame dvare Žemaitijoje užmestą su visokiu šlamštu unt užlų. Matyt, Poškos žodynas paskui ir buvo pas A. Jušką. Mirus A. Juškai, Poškos žodynas su visais kitais Juškos rankraščiais likęs jo broliui Jonui (1815–1886). Mirus J. Juškai, Poškos žodynas atiteko jo žmonai Felicijai Juškienei, gyvenančiai Dorpate.

Poškos biografo Brenšteino žiniomis, po Juškos mirties jo žmona Poškos žodyną kartu su vyro rankraščiais 1908 m. padovanojo Lietuvių mokslo draugijai Vilniuje (Brensztejn, 1934, 27). Poškos žodyno A–P raidžių papildymus „Notas“, Brenšteino liudijimu, 1912 m. tai draugijai yra perdaės Jablonskis (1860–1930) (Brensztejn, 1934, 28).

Lietuvių mokslo draugijos biblioteką su Poškos žodyno rankraščiu paveldėjo Lietuvos Mokslo Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institutas.

Dabar Poškos žodyno rankraštis ir fotokopijos saugomas Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bibliotekos rankraštyne.

LITERATŪRA

Brensztejn M. Dionizy Paszkiewicz, pisarz polsko-litewski nu Žmudzi w pierwszej połowie XIX wieku. Wilno, 1934.

Čiulda J. Krótkie pomysły o prawidłach gramatycznych języka Žmudzkiego (rankraštis).

Jucewicz L. Wyjątki z nowoczesnych poetów polskich tłumaczone na język litewski z przydaniem kilku słów o języku i literaturze litewskiej. Wilno, 1837.

Jucevičius L. A. Raštai. V., 1959.

Jurgutis V. Rasta Juozo Čiuldo 1854 metų gramatika // Bibliotekų darbas. 1960. Nr. 1.

Karłowicz J. O języku litewskim // Rozprawa, 1875 (išspausdinta atskiru atspaudu).

Maciūnas V. Vilniaus universitetas ir lietuviškasis XIX a. pr. sąjūdis // Lituanistikos instituto 1979 m. suvažiavimo darbai. Chicago Illinois, 1981.

Miškonis A. [K. Jokantas]. Dionizas Poška // Vilniaus žinios. 1905. Nr. 18.

Nowe Dzieło // Magazyn Powszechny, dziennik użytecznych wiadomości. Rok czwarty w Warszawie 1837.

Poška D. Raštai. V., 1959.

Słownik języka Litewskiego, Polskiego i Łacinskiego przez Dionizego Paszkiewicza Žmudzina (rankraštis).

Valiūnas S. Kąsantem lietuviszka žodini // Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija / Feodalizmo epocha / Sudarė K. Korsakas, J. Lebedys. V., 1957. P. 293–295.

К. ПАКАЛКА

ГЕНЕЗИС И СУДЬБА СЛОВАРЯ Д. ПОШКИ

Резюме

Д. Пашка (ок. 1757–1830) был не только поэтом, но и лексикографом. Он хорошо осознал нужду в новом литовском словаре. Чтобы заполнить этот пробел, в 1825 г. он начал составлять трехъязычный литовско-польско-латинский словарь „Słownik języka litewskiego polskiego i łacinskiego“. Но по существу словарь является польско-латинско-литовским. Реестром польских слов послужил известный словарь С. Б. Линде „Słownik języka polskiego“ (1807–1814).

Пашка ставил перед собою цель подготовить полный словарь. Но этой цели не достиг. Рукопись словаря обрывается на слове „Sianie“. Составил два тома: I A – Oziebło, II Oziebłość – Sianie. Всего в словаре 2040 с.

По завещанию Пошки рукопись словаря перешла к литератору Каetonасу Незабитаускису, который жил в Варшаве. Однако непредвиденные обстоятельства помешали передать рукопись по назначению. Она досталась адвокату Юргевичюсу в Каунасе. Адвокат собирался словарь продать. После смерти Юргевичюса рукопись исчезла. По сведениям К. Йокантаса, рукопись словаря А. Юшки обнаружил в одном имении в Жемайтии. После смерти Юшки рукопись попала в руки его брата Ионаса. В 1908 г. вдова Й. Юшки подарила словарь Пошки Литовскому научному обществу в Вильнюсе. Библиотека общества была передана Институту литовского языка и литературы Академии наук Литвы. В рукописном отделении упомянутого института словарь хранится и поныне.